

Fatih M. Dervişoğlu

Türkiye'nin Havacılık Efsanesi:

NURİ DEMİRAG

YAYIN NU: 677
KÜLTÜR SERİSİ: 330

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-975-437-617-3

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2007

12. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul - 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

FATİH M. DERVİŞOĞLU; 1954 yılında Sivas'ta doğdu. İlk, orta eğitimi doğduğu şehirde tamamladı. 1972 yılında Sivas Lisesini bitirdi. Aynı yıl Sosyal Hizmetler Akademisine girdi, üç yıl okuduktan sonra ayrıldı.

Tahsiline 1976–1980 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde devam etti ve bu bölümden mezun oldu.

1994 yılında, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Öğretim Görevliliği kadrosuna atanana kadar serbest çalıştı.

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalında, “Hekimbaşı Abdülhâk Molla ve Tarih-i Livâ” adlı teziyle 1997 yılında master; “Türkiye’de Tarih Düşüncesinin Modernleşmesi” adlı çalışmasıyla 2002 yılında doktora payesi aldı.

2004 yılından itibaren Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alanlar Bölümü Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Yazar evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	11
Kitabın Yazarı Hakkında.....	15
Önsöz	17
Kısaltmalar	21
Kaynaklar.....	22

GİRİŞ

19. ASRIN BAŞLANGICINDAN

CUMHURİYET'E KADAR SOSYO-EKONOMİK BİR TASVİR

A. Devlet ve Ekonomi: “Millî teşebbüs zamanı”	31
B. Bayındırlık ve Ulaşım Alanındaki Faaliyetler: “Şoseden Demiryoluna”	34
C. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Demiryolları Politikası: “Türk demiryolcularının ilk mektebi Hicaz Hattı”	36
D. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Havacılık Çalışmaları: “Hezârfen’in İzinden”	39
1- Cumhuriyet Döneminde Havacılık Çalışmaları	42
a. Vecihî Hürkuş	46
b- Selâhattin Alan: “Rûhen havacı”	51

BİRİNCİ BÖLÜM

NURİ DEMİRAG’IN HAYAT HİKÂYESİ

A- Çocukluk Günleri ve İlk Eğitimini Aldığı Divriği Kazası	57
B- Koçgiri’den İstanbul’a Memuriyet Hayatı:	60
“Tebdil-i mekânda ferahlık vardır.”	60
C- İstanbul’daki Memuriyet Hayatı: “Pây-ı tahtta karabulutlar”	64

İKİNCİ BÖLÜM

MÜHÜRDAZÂDE NURİ’NİN TİCARÎ VE SİNÂİ FAALİYETLERİ

A- İlk Ticarî Faaliyetleri: “Türk Zaferi”	69
B- İnşaat ve Demiryolu Müteahhitliği “Kara tren gelmez m’ola?”	73
1- Sivas-Erzurum Demiryolu Hattı “Osmanlı’nın rüyası, Cumhuriyet’in başarısı”	79
2- Malatya-Çetinkaya Demiryolu Hattı “Bir karış daha fazla demiryolu”	85
C- Sivil Havacılık Sanayii Yatırımı: “İstikbal göklerdedir.” Öyleyse!....	87

1. Uçak Sanayii Yatırımında Karşılaştığı Engeller: “Amerikan yardımından bedava uçak almak dururken”	109
2. Nuri ve Naci Demirağ Kardeşler “El; adama iki ineği bir arada sağdırmaz, iki oğulu bir arada gezdirmez.....	119
D- Son Sanayi Teşebbüsü Matbaâ: “Matbaa olmazsa gazete olmaz, gazete olmazsa?”.....	129
E. “Büyük Kalpli Vatandaş” Nuri Demirağ: Yakınları Demirağ’ı anlatıyor	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NURİ DEMİRAG’IN SİYASİ HAYATI

A. Millî Kalkınma Partisi	149
1- Millî Kalkınma Partisinin Kurulması: Türk Rokfelleri: Nuri Demirağ	150
2- Millî Kalkınma Partisi Kurucuları	154
a- Hüseyin Avni Ulaş: Hürriyet ve Demokrasi Mücahidi	154
b- Cevat Rifat Atilhan: “Ortadoğu’nun Hitleri”	158
B- Millî Kalkınma Partisi’nin Siyasî, İktisadî Görüşleri:	160
1- Millî Kalkınma Partisi Siyasi İlkeleri ve Mücadelesi: Milliyetçilik, demokrasi ve parlamentarizm	163
2- Millî Kalkınma Partisinin İktisadî Projeleri.....	164
C- Millî Kalkınma Partisi Yönetimi ve Nuri Demirağ.....	166
1- MKP Yönetiminde Huzursuzluk	167
2- Millî Kalkınma Partisinin Akıbeti	170
D- Nuri Demirağ ve Demokrat Parti: Demokrat Partide Bir Muhalif!	173
Sonuç ve Değerlendirme	181

EKLER

Ek: 1 Türkiye’de 1940 yılına kadar Demiryollarının Gelişmiş Tablosu.....	189
Ek: 2 Nuri Demirağ, “Tayare İşleri”	195
Ek: 3 Nuri Demirağ, “İsmet İnönü’ye Mektup”	208
Ek: 4 Nuri Demirağ, “İsmet İnönü’ye İkinci Mektup.....	211
Ek: 5 Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi	214
Ek: 6 Nuri Demirağ’ın Sivaslılara Seçim Beyannamesi	219
Kaynakça	222
Dizin.....	227

SUNUŞ

KİTABIN KONUSU HAKKINDA

Nuri Demirağ Bana Ne Verdi, Size Ne Verebilir?

Nuri Demirağ'ın adını belki duymuşsunuzdur. Peki, neler yaptığını biliyor musunuz?

Bilmemeniz doğaldır. Torunu olarak ben bile, ölümünün üzerinden 50 yıl geçmesine rağmen, izini sürmekte zorlanıyorum.

Nuri Demirağ'ın 1000 km demiryolu yaptığını, bu nedenle de Atatürk'ün ona Demirağ soyadını verdiği bazılarız bilebilir. Onun fabrikalar yaptığını, fabrikasında uçaklar imal ettiğini, Demokrat Parti'den önce 1945'te "Milli Kalkınma Partisi"ni kurduğunu da bilenler çıkabilir.

Nuri Demirağ'ın otuzlu yıllarda Boğaz'a "yap, işlet, devret" sistemiyle bir köprü yaptırmak için, proje hazırlatıp hükümete müracaat ettiğini ben biliyorum.

Birkaç yıl önce beni bir televizyon programına davet ettiler. Özel radyo kurmak için ilk müracaatı zamanında dedem Nuri Demirağ yapmış. Bu gerçeği ancak beni programa davet ettiklerinde öğrenebildim.

Geçen hafta Profesör Zeyyat Hatipoğlu ile telefonda konuşuyordum. Zeyyat Bey, çocukluğunda Trabzon'da bir sinemada Nuri Demirağ'ın filmi gördüğünü söyleyince, dedemi rejisör Turgut Demirağ ile karıştırdığını düşündüm. Suskun kalmamın sebebini tahmin

eden Zeyyat Bey, “Anlamadınız, ben dedenizin uçaklarını tanıttığı bir filmi seyrettim.” dedi. Açıkçası 1930’larda Türkiye’de yapılan bir ürünün reklam filminin Anadolu’da sinemalarda oynatılması, zihni mi zorladı.

Her geçen gün bir vesileyle Nuri Demirağ’ın yeni bir “marifeti” ortaya çıkıyor.

Esasında benim anlatmak istediğim Nuri Demirağ’ın şahsiyetinin, ilginçliğinin ötesinde bize verdiği ve verebileceği ışık.

Nuri Demirağ’ın hayatını inceleyince, onun hayatı “yaratmak” için bir fırsat olarak gördüğünü anlıyoruz. “Yaratıyorum, öyleyse varım.” anlayışıyla sürekli olarak bir şeyler ortaya koymuş. Hayatını yaşamayı değil de, hayatı şekillendirerek yaşamayı ön plana çıkarmış.

“Yapamam demek, benliğimden varlığımdan vazgeçtim; aczimi, zaafımı kabul ettim.” demektir düşüncesiyle acizliği küçümseyerek hareket eden Nuri Demirağ, o zaman için değil yapılması, düşünülmesi bile ‘akla zarar olan şeyleri’ uygulamaya koymuş.

Sıradan olmaktansa, aykırı olmayı kendisine ilke edinmiş. Hayatı iş yaparak, eserler ortaya koyarak, yaşamış. Boş durmaktan hiçbir zaman haz almamış. Bir şeyi yaparken de hiçbir zaman ilk olmaktan, öncü olmaktan çekinmemiş. Başkaları yapsın da, ben arkasından gideyim, diye düşünmemiş. Ufukların ötesini görmeye çalışmış.

Öncü olarak yaptığı tüm işlerinde prensiplerinden taviz vermemiş, hayatı boyunca çizgisini korumuş. Zayıflara karşı yumuşak davranırken, güçlü olanlara inandığı noktalarda sert çıkmaktan çekinmemiş. Bedeli ağır olmasına rağmen, en zayıf anında bile bu prensiplerinden vazgeçmemiş.

Tarihçi Naima, “İnsan rüzgâra göre eğilebilen servi ağacı gibi olmalıdır.” diyor. “Kendisini ruhu idealist, dimağı realist” olarak tanımlayan Nuri Demirağ bu gerçeğe uymamanın bedelini ağır ödemiş, bazı projelerini sona erdirememiş. Kendisine olan saygısını kaybetmemeyi, her şeyin ötesinde görmüş.

Müteşebbis olmayı, yaratmayı hayatının felsefesi haline getiren Nuri Demirağ, hayatı boyunca insana saygı duymuş, hoşgörülü ol-

muş. Aynı inançta, aynı düşüncede olmadığı insanlara da elinden geldiği kadar yardım etmiş. Desteklediği sanatkârların dünya görüşlerini, yardım ettiği fakir ailelerin mezheplerini söz konusu etmemiş.

Onun düşüncelerine uyularak, köşkünde aynı odada bir fakir çocukla birlikte sünnet ettirilmeme, çocuk kafamla o zamanlar alınmışım. Fakat bu gün, bu davranışı anlayabiliyorum.

Geçen ay Boğaziçi Üniversitesinde “Liderlik” konusunda bir seminer verdim. Beni öğrencilere tanıtırken, lise ve üniversite tahsilimi kast ederek “Alman Ekolünden” dediler. Ben konuşmama başlarken “Nuri Demirağ Ekolündenim.” diye düzelttim.

Dedemin düşünceleri, maddî açıdan ona getirdiklerinin binde birini bana getirmede. Zenginlik, nasip meselesi. Ama onun düşünceleri ve davranışları benim kendimle barışık olmamı sağladı. İnşallah Nuri Demirağ’ın fikirleri size daha fazlasını getirir.

Günümüz materyalizminin etkisinde kalan okuyucular, “Size bir şey verememişse, Nuri Demirağ bize ne verebilir ki?” diye sorabilirler.

Doğduğumda, dedem “Bu çocuğun adı Nur olsun, ben ölünce Nuri yaparsınız.” demiş. Annem de çok önceden ismimin “Adnan” olmasını kararlaştırmış. Neticede ismim, ‘Adnan Nur’ oldu. Dedem öldükten sonra uğraşıp kütükte Nur’u, Nuri yapmadık. Bu ismi bana yakıştırmayan görevliler, pasaportlarımda ismimi ‘Adnan Nuri’ olarak yazdılar, sıkıntılar çektim. Dedemin isim verirken koyduğu şartı yerine getirmemek, bana zorluklar getirdi.

Fatih Dervişoğlu’nun bu kitabını okuyunca, Nuri Demirağ’ın yaratıcılığının, kendine olan güveninden kaynaklandığını fark edeceksiniz. Özgüveninizi geliştirmekle “Ben de bu dünyanın şekillenmesinde rol alabilirim.” diyerek önünüze çıkan fırsatları, yaratıcılığınızla ve azminizle birer proje haline dönüştürebilirsiniz.

Prensiplerinizi, sosyal barış için insanîyetinizi ve ahlakınızı, projelerinizin temellerine yerleştirdiğinizde, kendinize olan saygının daha da geliştiğini görmüşsünüzdür. Zaten “özgüven” dediğimiz şey de insanın bu iç huzurundan kaynaklanmıyor mu?

Bu özgüven sizi işlerinizde ve hayatınızda başarıya götürdüğünde, “yaşadığınız dünyaya damganızı vuracak” ve “ birkaç kişilik yaşadığınızı” fark edeceksiniz.

Fakat belki o zaman, “Keşke sıradan biri olsaydım, hayatım çok daha kolay, çok daha rahat olurdu.” da diyebilirsiniz.

Seçim sizin!

Adnan Nur Baykal

KİTABIN YAZARI HAKKINDA

Ruhu İdealist, Beyni Realist İnsanlar Kaldı Mı?

İki sene önce bir telefon aldım. Arayan, tarih doktoru Fatih Dervişoğlu idi. Sivas'tan aradığını, İstanbul'da bir işi olduğunu, dedem Nuri Demirağ'la ilgili olarak benimle görüşmek istediğini söyledi. Buluştuk.

Nuri Demirağ ile ilgili bir kitap yazacağını söyledi. Elimdeki, Nuri Demirağ ile ilgili, bilgi, belge ve fotoğrafları gösterdim, sorularına bilebildiğim kadarıyla cevap verdim. Bunları yaparken böyle bir kitabın hiç bir zaman yazılmayacağını da aklımdan geçirdim açıkçası. Çünkü o zamana kadar dört beş tane profesör, gazeteci ve yazar benimle görüşmüş, Nuri Demirağ hakkında bir kitap yazacaklarını söylemişlerdi. En iyi niyetlileri bile kısa zaman sonra pes etmişlerdi.

Zaman zaman Fatih Dervişoğlu ile telefonda görüştük. Araştırmalarının bazı sonuçlarını benimle paylaşıyordu. Ben gene de bu kitabın biteceğine inanmıyordum.

Nuri Demirağ hakkında, 1947'de Ziya Şakir tarafından *Nuri Demirağ Kimdir?* kitabı yazılmıştı. 1957'deki *Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri* kitabı ise kendi tabiriyle M. Necmettin Deliorman tarafından tertip edilmişti.

Bu kitaplar, Türkiye'de işadamlarının siparişe yazdırdıkları kitapların öncüleriydi. Koç ve Sabancı gibi büyük girişimciler de bu kitaplardan otuz kırk sene sonra ya meşhur yazarlara kendilerini anlattırdılar ya da gazetecilerin, yazarların destekleriyle başarılarını kitaplaştırdılar. Her konuda olduğu gibi Nuri Demirağ, Türkiye'de gelişmelerin 30-40 yıl ilerisinde bulunuyordu, çoğu zaman da bunun bedelini ağır bir şekilde ödeyerek.

1998 yılında Şahinler Holding’de Amerika ve Enerji Grup Başkanı olarak çalışırken, Holding’in sahibi Kemal Şahin’le bir söyleşi yapacak olan bir bayan gazeteciyle tanıştık, benim odama geldi. İddialıydı, adı yavaş yavaş duyulmaya başlamıştı. Renkli ve başarılı işadamları hakkında yazılar yazmak, kitaplar hazırlamak arzusundaydı. Böyle kimseleri tanıyıp tanımadığımı sordu. Çok renkli bir girişimciyi tanıdığımı söyledim. “Beni onunla tanıştrabilir misiniz?” diye sordu. Bunun mümkün olmadığını, dedem Nuri Demirağ’ın ölmüş olduğunu söyledim. “O zaman zaten faydası olmaz, çünkü reklâm veremez.” dedi ve konuyu hemen kapattı. Belki de haklıydı.

Fatih Dervişoğlu bir telefon konuşmasında, araştırmalarının neticesinde ulaştığı, benim de bilmediğim yeni bilgileri benimle paylaşıyordu. Fazla düşünmeden “Keşke dedeme yetişseydiniz de bu kitabı öyle yazsaydınız, sizi takdir ederdi.” dedim. Fatih Dervişoğlu gülümseyerek “Öyle olsaydı, bu kitabı yazmazdım.” dedi.

Yüzyıllık İstanbulluyum, fakat hâlâ Divriği’nin, Sivas’ın geleneklerinin temsilcisiyim. Sivaslılar “dik” olur. Fatih Bey de öyle. Ruhü idealist, beyni realist bir insan, Nuri Demirağ gibi. İş hayatının içinden geliyorum. Fatih Dervişoğlu da 15 yıl ticaretle uğraşmış. Yaşlarımız da birbirini tutuyor, ellimizin ortasına geliyoruz. Ben üniversitede öğretim görevlisiyim, o da öyle.

Nuri Demirağ hakkında yazdığı kitabı henüz okumadım, ama Fatih Dervişoğlu’nu okudum. Zoru seven, kılı kırk yaran, dikkatli ve titiz bir insan. Beyniyle hareket etmesine rağmen, kültürünü ve hislerini koruyor. Köklü, ama harplerle savrulmuş bir ailenin üyesi. Bir gönül insanı.

Zenginliğin maddî olarak ölçüldüğü günümüzde, manevi zenginliklere ne kadar muhtacı! Zaten maddî varlıklar, maneviyattan beslenmezlerse kalıcı olamazlar ki!

Kültürümüzde kişilerin yaptıkları işlere uygun olarak anılma, یاد edilme ve böylelikle manevi ömürlerini uzatma arzuları vardır. “*Kim bir müminin tarihini yazarsa, sanki ona hayat vermiş gibidir.*” hadisi-ne de uygun olarak, Nuri Demirağ’ı kitaplaştıran Fatih Dervişoğlu’na teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

MÜHÜR DARZÂDE NURİ, 1886 yılında Divriği’de dünyaya geldiği zaman kaderinin kendisini nerelere götüreceğini bilemezdi. Türkler’in Anadolu’yu yurt edinme sürecinde ilk yerleştikleri topraklardan olan Divriği; kadim tarihi, sanat ve mimarî eserleriyle Nuri’nin içine doğduğu kültür iklimini oluşturur. Nuri, 1906 yılında Kangal Ziraat Bankasında başladığı memuriyet hayatına; 1911 yılında İstanbul’da, Maliye Nezâretinde devam etmiş; mütareke yıllarında memuriyetten istifa ederek ticaret hayatına atılmıştır. Millî Mücadele sırasında başladığı kâğıt ve sigara kâğıdı ticaretiyle ilk sermaye birikimine ulaşmıştı.

Türk müteahhitleri ve Mühürdarzade Nuri’nin önu, 1924 yılında ihale kanununda yapılan yeni düzenlemelerle açılmış; bu sayede Nuri, Samsun-Sivas demiryolu hattının ilk 7 km’lik kısmının ihalesini kazanıp müteahhitliğe adımını atmıştır. Bu olay, kariyerinin en önemli basamağıdır. Kendi ifadesiyle, “müteahhitlik işlerinden ummadığı kadar para kazanmış”. 1930’lı yıllarda halk nezdinde “Nuri Demirağ gibi zengin” deyimine uygun, “Türkiye’nin en zengin adamı” unvanıyla anılmaya başlanmıştır. Onu kendi kuşağındaki işadamlarından farklı kılan özelliği, servetini tasarruf şeklinden kaynaklanmaktadır. Servet sahibi olduktan sonra giriştiği yatırım alanları, sosyal ve siyasi tercihleriyle iktidarla uyum içinde olma gereğini hisseden işadamlarından farklı bir yol takip etmiştir.

Atatürk’ün sağlığında, inşaat ve demiryolu müteahhitliği çalışmalarında devletle ilişkilerini düzen içinde yürütürken, eski başarıları ve sermaye gücüne güvenerek, devlet desteğine fevkalade ihtiyaç

hissedilen bir alana yatırım yapmıştır. Demirağ, bu cesur davranışıyla büyük riske girdiğinin herhalde farkındadır. Yatırıma başlamadan önce, dünya piyasalarını gezerek alandaki bütün havacılık yatırımlarını araştırmıştı. Devletin üst düzey görevlilerinin desteğini temin etmişti. Nitekim Türk Hava Kurumu, Demirağ'ın Beşiktaş'ta kurduğu uçak fabrikasına sipariş vermekte gecikmemiştir.

Nuri Demirağ için hava savunma sanayi yatırımı, sadece kâr gayesiyle atılmış bir adım olmaktan öte bir anlama sahipti. Havacılık, onda bir tutkudur. Havacılık sektörünü bütünüyle kucaklamak, adeta bir anda dünyadaki seviyesinin üzerine çıkartmak için zamanla yarışa girmişti. Uçak sanayii yatırımına başladığı tarih, siyasi ve ekonomik şartları itibarıyla dünyadaki emsallerine ulaşabilmek için en uygun zamandı. Uçak sanayii, bütün dünyada henüz emekleme dönemindeydi. İkinci Dünya Savaşı öncesi, Alman ilim ve fen adamlarından istifade ile aradaki açık kapatılabilirdi. İstanbul'da ilk fabrika ve hava alanını inşa ederken, asıl yatırımını Divriği'de düşünmektedir. Divriği'yi 120 bin kişilik sanayi şehri olarak planlamakta, kentin etrafında maden köyleri projeleri yaptırmaktadır. Divriği'ye 1937'de yaptırdığı "Gök Ortaokulu" ile aynı zamanda kurmayı düşündüğü "Gök Üniversitesi"nin de temellerini atmaktadır. Gök Ortaokulu mezunu gençleri, Yeşilköy'de kurduğu "Gök Okulu" dershanelerinde, teknisyen ve "Hava Okulu"nda pilot olarak eğitirken, kabiliyetli gençlere yüksek tahsil yaptırmaktadır. O, Divriği'nin çok çocuklu, fakir ailelerini maaşa bağlamıştır. Havacılığın geliştirilmesini amaç olarak görmektedir.

Türkiye'de en başından beri yerli bir havacılık endüstrisinin imkân dâhilinde olmayacağına inanan grupta yer alanlar; yerli bir tasarımı bırakın, lisanslı imalat yapılmasına bile kökten karşıdılar. Demirağ'ın Türk modeli uçak hayalinin, bu kargaşa içinde "hayal mahsulü" haline gelmesi boşuna değildir. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat etmesi, Fevzi Çakmak'ın emekliye ayrılarak devlet hizmetinden çekilmesi gibi sebepler Demirağ'ın iş hayatında başarısızlığa giden yolun başlangıcını teşkil eder. Türk Hava Kurumu'nun verdiği siparişleri teslim almaktan vazgeçmesi, onu iflasın eşiğine getirir. Cumhurbaşkanı İnönü'ye yazdığı mektuplar cevapsız kalır. Hukuk mücadelesinden de bir netice elde edemez. Türkiye, dünya ile eş zamanlı olarak fedakâr, müteşebbis iş adamının önderliğinde başladığı

hava savunma sanayii yatırımında yakaladığı şansı eliyle heba eder: Geride, çürümeye terk edilmiş uçakları, elli sene sonra hurdacıya satılmak üzere hangara hapse mahkûm ederek...

Nuri Demirağ, iş hayatındaki başarısızlığının sebebi olarak gördüğü İsmet İnönü ile mücadelesine devam edebilmek için, çok partili hayata geçilmesini fırsat olarak görür. Türkiye’de çok partili hayata atıldıktan sonraki ilk muhalefet partisi olan Millî Kalkınma Partisi’ni kurar ve ilk genel başkanı olur. Partinin kurucu üyeleri arasında TBMM’nin önemli simalarından Hüseyin Avni Ulaş ve Siyonist düşmanlığıyla basında temayüz etmiş Cevat Rifat Atilhan gibi renkli şahsiyetler vardır. Örtüşen yönleri olmakla beraber öncelikleriyle farklı bu kişilikler, kısa bir süre sonra partiyi terk ederler. Demirağ, partisiyle baş başa kalır.

Nuri Demirağ; iş hayatında birçok ilke imzasını atmış, Türkiye’nin ilk ve en önemli müteşebbislerinden birisidir. Önderliğini yaptığı teşebbüslerden bazıları: 1922’de ilk Türk sigara kâğıdı üretimi, Ankara’nın doğusuna ilk demiryolu hattının döşenmesi, 1936 yılında ilk Türk uçağının ve paraşütünün imali, 1942’de Keban’a baraj yapılması önerisi, İstanbul Boğazı’na köprü projesi hazırlanması, Bursa’da Sümerbank Merinos Fabrikası, Sivas’ta Çimento Fabrikası, İzmit’te Selüloz Fabrikası kurulması, İstanbul’da Büyük Hal binası inşaatının yapılması ve Eceabat–Havza şosesinin müteahhitliği, Divriği’de ilk şehir ve köy planlarını hazırlanması, ilk muhalefet partisini kurmasıdır.

Dünyaya 30 yıl erken gelmiş bir müteşebbistir, Nuri Demirağ.

Nuri Demirağ, teşebbüsleri ve projeleriyle ülkedeki gelişimin en az 30 sene önünde olmuştur. Cumhuriyetin, ülkeyi on yılda demir ağırla örme projesinin önde gelen uygulayıcısıdır. On yılda döşenen yaklaşık bin kilometre demiryolu hattının onda birinden fazlasını, kardeşi Naci Demirağ’la birlikte gerçekleştirmişti. Türkiye’nin değişik yörelerinde yaptığı inşaatlar, döşediği demiryolu hatları, aradan geçen bir asrı aşkın zamana, tabii afetlere rağmen hâlâ dimdik ayakta ve kullanılmaktadır.

Hayatının gagesi haline getirdiği havacılık tutkusu ise ne yazık ki akamete uğramıştır. Nuri Demirağ’ın 1941 yılında bir gazeteciye verdiği mülakatta “Gelecek için tasavvurlarınız nedir?” Sorusuna verdiği cevap, ruh halinin en güzel ifadesidir:

“Evvvela bu müesseseyi fevkalade genişletmek, büyük Yeşilköy Gök Lisesini kurmak... Divriği’de binlerce genci sinesine alacak, telsizciliği, motorculuğu vs. 12 şubeyi ihtiva edecek şekilde Gök niversitesini kurmak... Sonra řu çayırın bir kenarında, muradına ermiş insanların huzur ve saadetiyle oturup kahvemini içerken, bir işaretle yüzlerce tayyarenin birden havalandığını görmek.”

Nuri Demirağ, hayata gözlerini açtığı XIX. Asrın son çeyreğinde sıkıntılı bir çocukluk, gençlik devresinden sonra “Türkiye’nin en zengin adamı” mevkiine geldiğinde, yaşadığı mütevazı hayat düzeniyle olduğu kadar ülke için hayata geçirmeye çalıştığı projelerle de dikkati çekmektedir. Demirağ, yürüttüğü taahhüt işlerindeki titizliği, drrlğ yanında eğitime katkılarıyla kendinden söz edilmesi gereken işadamları neslinin öncüsüdür. Bu konuda sadece bir örneğe temas ederek geçeceğiz: Buğn bazı zengin işadamlarının yüz binlerce dolar ödeyerek satın aldıkları uçaklarına isim verdiklerini görüyoruz. **Ne var ki onlardan hiçbiri kendi fabrikalarında, kendi teknisyenleriyle, kendi sermayeleri ile sıfırdan imal ettirdikleri bir uçağa kendi isimlerini veremediler. Bir kişi hariç; Nuri Demirağ.**

Nuri Demirağ konusunda beni ilk bilgilendiren Dr. Ahmet Turan Alkan’a minnettarım. Beni bu konuya sevk etmekle kalmamış, çalışmalarım sırasında yazdıklarımı okumak zahmetine katlanarak da yardımcı olmuştur. Bu çalışmanın gerçekleşmesinde, Necdet Sakaoğlu’nun Nuri Demirağ hakkındaki makale ve sohbetleri yol gösterici olmuştur. Nuri Demirağ hakkındaki bilgi ve belgeleri temin etmemde yardımcı olan Divriği-Sivas aşiği İhsan alapverdi’ye; Nuri Demirağ’ın torunu Adnan Nur Baykal’a ve damatlarından Mehmet Kum’a, Yeşilköy Hava Mze Komutanlığı yetkililerine teşekkür borçluyum.

Kitabın kapak düzenlemesini yapan ve fotoğrafların tanzimini sağlayan Talat Alkan’a teşekkür ederim.

Ve herşeyin ötesinde, bu çalışmanın her satırında ve kelimesinde, değerli eşim Zeliha Dervişoğlu’nun ödenmez katkıları bulunuyor.

Dr. Fatih Dervişoğlu

KAYNAKLAR

NURİ DEMİRAĞ; Türk ticaret, sanayi ve siyaset hayatında iz bırakmış önder şahsiyetlerden birisidir. Hakkında sadece iki yüksek lisans ve bir lisans bitirme tezinin yapılmış olması, tarihçiliğimizin, tarihin objesi olarak kendisine yakın dönemi seçmekte çok istekli olmadığına bir ifadesidir. Akademisyen tarihçilerin ele almadığı konular ise popüler tarihin ilgi alanı içine girmekte, aradaki açığı ise gittikçe açılmaktadır.

Nuri Demirağ hakkında var olan iki kitap, Ziya Şakir (Soko) (1947) ve Necmettin Deliorman (1957) tarafından yazılmıştır¹. Ziya Şakir, eserinin önsözünde Ahmet Emin Yalman'ın Demirağ hakkındaki yargısından aldığı ilham ile bu eseri yazdığını söyler; Yalman'ın yargısı şudur; “*Nuri Demirağ bir harp zengini değildir, bir talih oyuncusu da değildir. Başarısını kendi yeteneğine ve çalışma azmine borçludur.*” O zaman, “bu örnek şahsiyetin, iş prensiplerini karakterini nakletmekle, iş hayatındakilere ama özellikle Türk gençlerine rehber olmasını sağlamak gerekir.” Kitap, Nuri Beyin doğumundan 1947 yılına kadarki hayat hikâyesinin, memuriyetinin, ticaret ve siyaset hayatının ana hatlarıyla Şakir'in kaleminden, Nuri Beyin gözünden nakledilmesidir. Kitapta İstanbul basınından iktibaslar yapılmış, Demirağ'ın beyanatlarına yer verilmiştir.

Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri kitabında, Necmettin Deliorman ismi, eserin başında yazar olarak değil sonunda “tertiple eden” olarak verilmiştir. Eserin yayın tarihi, Eylül 1957.

¹ Ziya Şakir, *Nuri Demirağ Kimdir?* (İstanbul 1947); Necmettin Deliorman, *Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri*, (İstanbul 1957).

Giriş
XIX. ASRIN BAŞLANGICINDAN
CUMHURİYET'E KADAR
SOSYO-EKONOMİK BİR TASVİR

OSMANLI DEVLETİNİN dış iktisadî münasebetlerinde XIX. asır başlarından itibaren ortaya çıkan hızlı değişmeleri, kapitalist dünya ekonomisinden bağımsız düşünebilmek mümkün değildir.¹ Batı Avrupa ülkelerinin bütünüyle sanayi toplumu özelliklerini kazanması, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmişti. İngiltere ve Fransa'nın öncülüğündeki bu ülkeler; aralarındaki anlaşmazlıklara son verip Dünya zenginliklerini aralarında paylaşmış, yeni hedeflere yönelmişlerdi. Sanayi toplumları arasına gecikmeyle katılan Alman İmparatorluğu, koloniyalizm aşamasına geç intikali dolayısıyla, uluslararası arenada politik dengeleri bozan ve yeni gelişmelere sebebiyet veren bir unsur oldu.² Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesinin önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağı lağvedildikten sonra Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi, Tanzimat'ın ilanı gibi gelişmeler ile Osmanlı devletinin Batı'ya açılma süreci hızlandı ve idarî, malî, eğitim ve adalet alanında hızlı bir değişime girdi.³ Bu değişim süreci, idarenin geleneksel yapısını sürdürmekle beraber, Batılı tarzda eğitilmiş askerî ve sivil bürokratların çoğalması, devlet idaresinde yerleşmesi sonucunu sağladı.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere dünya pazarlarındaki payını artırmaya, pazar çevreleri ile ilişkilerini derinleştirmeye başlamıştı. Osmanlı Devletine ilgisi de ik-

¹ Yahya S, Tezel, *Cumhuriyet Düzeninin İktisadi Temelleri*, Ankara, 1986, s.62.

² İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara, 1981, s.1.

³ Tezel, s. 85

BİRİNCİ BÖLÜM
NURİ DEMİRAĞ'IN
HAYAT HİKÂYESİ

"Kalede Dizdâr, Şehirde Mühürdâr"

A- Çocukluk Günleri ve İlk Eğitimini Aldığı Divriği Kazası

NURİ DEMİRAĞ, Divriği'nin köklü ailelerinden “Mühürdarzâde” ailesine mensuptur. Babası Ömer Bey, Divriği Müstantikliği (sorgu hakimi) görevini yürütmüştür. Annesi Ayşe Hanım ise Muratzadeler'in¹ torunudur. Mühürdar ailesi, 1886 yılında Mehmet Nuri, üç yıl sonra da Abdurrahman Naci ismi verilen iki erkek çocuk sahibi olur. Ömer Bey'in vazifeli olarak bulunduğu Yıldızeli ilçesinde bir kaza sonucu ölümü (1889) ile Ayşe Hanım, henüz üç yaşında olan Nuri ve üç aylık Abdurrahman Naci ile başbaşa kalır.² Babasını küçük yaşta kaybeden Nuri, karakterini şekillendirecek olan ilk ahlakî, dinî telkinleri annesi Ayşe hanımdan alır. Çocukluk yıllarında onu etkileyen kişilerden birisi de Rüştîye mektebinin başmuallimi Süt Molla'dır. Divriği Rüştîyesinin kurucusu ve kırk beş yıllık hocası, başmuallimi Süt Molla; Nuri'ye, okulu bitirdiğinde muallim yardımcısı olarak okulda görev verir (1902).³ Bu, Nuri'nin küçük yaşta aldığı ilk resmî görev ve sorumluluktur.

¹ Muratzade Hacı Ali Efendi, II. Mahmut devrinde İstanbul kadısıydı. Hâlet Efendi'nin kadrine uğrayarak Divriği kazasına sürgün edilmişti. Şakir, s. 12.

² Şakir, s. 12.

³ Şakir, s. 10-19.

İKİNCİ BÖLÜM
MÜHÜRDARZÂDE NURİ'NİN
TİCARÎ VE SİNÂÎ FAALİYETLERİ

A- İlk Ticarî Faaliyetleri: “Türk Zaferi”

O TARİHLERDE, memleketin ticarî hayatını kontrol edenler tamamen gayri-müslimlerdir. Mühürdarzade Nuri, başarılı olmasının tek şartının çok çalışmaktan geçtiğinin şuru içinde, büyük bir şevkle işine başlar. Hedefi, ilk on yıl içinde sermayesini bir milyon lira seviyesine çıkarmaktır.¹ Küçük bir sermaye ile başladığı iş hayatında, sarma sigara kâğıdı imalatı sahasında büyük atılım gerçekleştirir. Nuri, bu sahada yatırım yapan ilk Türk işadamıdır. “*Türk Zaferi*” adını verdiği sigara kâğıdı markası, ona iş hayatındaki ilk tecrübeyi ve gerekli sermaye birikimini temin eder.

Sigara kâğıdı imali, tütün inhisarı idaresine devredildiğinde bu alandan çekilmek zorunda kalmış, “Kantariye, İthalât, İhracat” sahasında ticarî faaliyet göstermeye başlamıştı. 1920 yılında “Mühürdarzâde Kantarîye İthalat-İhracat Tütün Gümrüğü Şirketi”ni kurdu.² Şirketini kurduğunda kırk yaşında idi ve ticaret hayatında artık önemli bir yer sahibiydi. Millî Mücadele sona erdiğinde ise 84 bin lira sermaye birikimine sahip bir işadamıdır Bu alanda fazla oyalanmayacak, Cumhuriyetin demiryolları ve şoselerle başlattığı imar çalışmalarını hedefleyerek müteahhitlik

¹ Metin Ergin, “Hayatta Muvaffak Olmuş İşadamlarımız Nuri Demirağ”, *Yirminci Asır*, S.2, Yıl. 1, 23 Ağustos1952, s. 4.

² Necdet Sakaoğlu, “Demirağ, Nuri” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul.1994, s.20.

hayatına başlayacaktır. 1924 yılında çıkarılan 449 sayılı kanunla Samsun - Sivas demiryolunun yaptırma yetkisinin Nafiâ Vekâletine verilmesinden sonra, yapılan eksiltmede Mühürdarzade Nuri, hattın ilk 7 km'lik kısmının ihalesini 210 bin lira'lık teklifiyle kazanmıştır.

Mühürdarzade Nuri, ticarete başladığında bütün sermayesinin 56 altın liradan ibaret olduğunu söyler. İş hayatındaki tercihi, kırtasiye ve sigara kâğıdı imalatıdır. Mühürdarzade Nuri'nin ilk sermaye birikimi olarak ifade edilen "elli altı altın lira" ile ticarî hayata başlayarak zirveye çıkması, Necmettin Deliorman ve Şakir'in eserlerinde onun "sarsılmaz azim, sebât ve medenî cesaretiyle" izaha çalışılmaktadır. Bu gerekçenin doğru olduğu varsayıl-sa bile, 1918-1924 yılları arasındaki altı yıllık bir sürede, inşaat firmasının gerektirdiği finansmanı karşılamasının güçlüğü ortadadır. (Bu konuda yapılan şifahî görüşmelerde, Mühürdarzade Nuri'nin inşaat işlerine başladığı sırada, ona sermaye ilavesinde bulunan Divriği asıllı bir Albayın yardımcı olduğu konusunda sathî bir bilgi edinilmiş, fakat bu bilgi sair kaynaklarca teyid edilememiştir.)

Mühürdarzade Nuri'nin bir gazetecinin "Nasıl kazandınız bu parayı?" sorusuna cevabı ise şöyledir:

"Biz Divrikliyiz. Benim babam müstantik imiş, ben iki yaşında, Abdurrahman Naci de bir kaç aylıkken babam ölmüş. Biz iki kardeşe otuzar kuruş aylık bağlamışlar, babam da zamanın parası ile 60-70 lira kıymetinde bir evcik ile bir iki arsa bırakmış bize... Anam bizi okutmaya çalışmış, 30 kuruş ile adam ne kadar okur... Ben on yedi yaşına gelince, 400 kuruş aylıkla Ziraat Bankasına memur oldum, bu paranın 200 kuruşunu anama veriyor, 200 kuruşu ile de Abdurrahman Naci'yi Mühendis mektebinde okutuyordum. Nihayet o Tapu Mühendisi oldu, ben Maliye Müfettişi. Mütâreke günlerinde bir gün bir palikarya vazife esnasında bana hakaret etti, müteessir oldum, memuriyetten çekildim. Cebimde 56 sarı lira vardı. Bunu 252 kâğıt liraya tahvil

Resim 8: 9AB: Nuri Demirağ ve Mesude Demirağ aile erkânıyla beraber, damadı Cavit Baykal'ın kardeşi İzzet Baykal'ın düğününde, İzzet Baykal arkada soldan üçüncü

etim ve bununla 'Türk Zaferi' adlı bir sigara kâğıdı çıkarmaya başladım, kâğıdı kendim kesiyor, kendim tutkallıyor, kendim kutuluyor, işportacılara verdirerek sattırıyordum. İyi kâğıt olduğu için piyasada çabuk tutundu. Anadolu münhasıran benim kâğıdımı almaya başladı ve kısa zamanda ben büyük bir servet yaptım. Bu vaziyette Abdurrahman Naci'yi de işinden istifa ettirdim, ona sermaye verdim ve Anadolu'da münakaşalara [ihâle kastediliyor] girmeye başladık. İlk olarak Samsun-Sivas hattını aldık, umduğumuzdan çok para kazandık.”³

Nuri Demirağ'ın hayat hikâyesi ve mücadelesinin anlatıldığı kitap ve makalelerde, sermayesinin kaynağı ve artışı; Demirağ'ın uzak görüşlülüğü, azmi, sebâtı ve tutumlu luğundan örneklerle izaha çalışılmıştır. Bu konu, Nuri Demirağ hakkında yapılacak bir çalışmada cevaplanması

³ Sait Kesler, *Son Posta*, 5 Haziran 1935.

DİZİN

- Abdurrahman Naci Bey 57, 70, 71,
75, 80, 81, 88, 119, 122, 123,
124, 125, 127, 129, 136, 183
- Abdurrahman Naci Demirağ 88,
119, 122, 123, 124, 127, 129,
136
- Abdülhamit, (II.) 29, 36, 37, 38
- Adnan Menderes 132, 149, 174,
175
- Adnan Nur Baykal 14, 16, 20, 142,
143, 144
- Afyon - Antalya 76
- Ahmet Emin Yalman 22, 110, 111
- Ali Çetinkaya 141, 165
- Alman Junkers Uçak Fabrikası 49
- Alman Krupp 115
- Amele taburları 38
- Amerikalı Orville 40
- Amerikan Fox Brothers İntenati-
onal Corporation 80, 81, 124,
193
- Bağdat Demiryolu 37, 38, 86
- Bakır Yolu 78, 181
- Balta Limanı sözleşmesi (1838)
30
- Belçika şirketi S.İ.T 77
- Beşiktaş'taki Atölye 95, 112
- Beşiktaş'taki Tayyare Fabrikası
153
- Boğaz Köprüsü 165
- Bolşevik İhtilali 42
- Bursa Merinos 76
- Büyük müteahhid 33
- Büyük müteahhitlik 39, 74
- Celal Bayar 119, 149, 152, 173,
174, 175
- Cevat Abbas 42, 44, 87, 120
- Cevat Rifat Atilhan 10, 19, 125,
150, 154, 158, 159, 160, 166,
167, 168
- Cihad Baban 132, 133
- Cudiler 111
- Çekoslovak Simoling 111
- Dar Hat 38, 39
- Davutoğulları 63
- Demir Ağlar 76
- Demiryolu 78
- Demiryolu İmtiyazları 36
- Demiryolu Projeleri 35
- Demiryolu Yatırımları 36
- Dersim 59
- Dersimliler 63
- Diricanlı Aşireti 59
- Duyûn-ı Umumiye 35

- Eceabât - Havza Şosesi 76
 Erdal İnönü 98, 147, 148
 Etimesğut Fabrikası 44, 107, 109
 Fethi, Nuri, Sadık ve İsmail Hakkı Beyler 40
 Fevâid-i Osmaniye 34
 Fevzipaşa - Diyarbakır 76, 77, 78, 79, 119, 127, 181
 Francis Chesney 36
 Fransız Breguet 110, 111
 Fuat Bulca 44, 119
 Fuat Köprülü 149, 174
 Geniş Hat 39, 83
 Giresun Katır Yolu 63
 Gök-Börü Dergisi 131, 132
 Gök Üniversitesi 18, 89
 Havaçılık Bayramı 102
 Hava Müsteşarlığı 50, 51, 117, 203, 206
 Haydarpaşa İstasyonu 39, 165, 175
 Hezârfen Ahmet Çelebi 9, 39, 40
 Hicaz Demiryolu 37, 38
 Howard Hugs 140
 Hüseyin Avni Ulaş 10, 19, 102, 125, 129, 150, 151, 154, 156, 157, 158, 166, 167, 168
 Irmak - Filyos 76, 77, 78, 181
 İç Borçlanma 76, 79
 İktisadî Milliyetçilik 31
 İlk Demiryolu Hattı 34
 İltisak Hatları 87
 İslam Birliği 37
 İsmet İnönü 19, 23, 47, 79, 88, 96, 97, 98, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 123, 133, 136, 141, 147, 152, 163, 173, 183, 185, 208, 211, 222, 223
 İsmet İnönü'ye İki Mektup 23
 İsveç-Danimarka Grubu 77, 193
 İttihat ve Terakki Partisi 31
 İzmir İktisat Kongresi 33
 Julius Berger Şirketi 77
 Kalkınma 129
 Kapitülasyonlar 32
 Kara Kemal 32
 Kasım Gülek 133
 Kayzer II. Wilhelm 115, 140
 Keban Barajı 164
 Kemaleddin Sami 50
 Koçgiri Aşireti 9, 59, 60, 61, 63
 Koçgirililer 63
 Koloniyalizm 29
 Korumacılık 32
 Kömür Yolu 78, 181
 Köse Mustafa Paşa 58, 59, 223
 Kuzu Partisi 131, 152, 171
 Lagarî Hasan Çelebi 40
 Lokomotif 39, 196
 Lozan Anlaşması 39
 Maissner Paşa 38
 Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) 45
 Malatya - Çetinkaya İltisak Hattı 82, 87
 Maliye Mekteb-i Âlisi 64
 Maliye Nezâreti 63, 64
 Mehmet Altunbay 132
 Mehmet Fesâ Evrensev 41
 Mengücek Beyliği Divriği 58
 Mesuliyet 129
 Metin Toker 133, 147, 152

- Millî Kalkınma Partisi 11, 19, 21, 23, 149, 150, 153, 154, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 169, 171, 219, 222, 223
- Millî Sermaye 33
- Millî Şirketler 32
- MMV-I 51, 52
- Motor Fabrikası 44, 165
- Motorlu Uçaklar 41, 44, 47, 106, 107, 108, 112
- Muhsin Ertuğrul 137
- Murabahacılık 60
- Mustafa Kemal Paşa 42, 156
- Mühürdarzade Nuri 17, 57, 61, 62, 63, 65, 67, 69, 70, 74, 77, 78, 80, 81, 123, 133, 171, 181, 182, 183
- Mühürdarzade Ömer Bey 128
- Mühürzade 133
- Müslüman Boykotajı 32
- Naci Demirağ 19, 81, 88, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 136, 183
- Nazım Hikmet 134, 142, 225
- Necmettin Deliorman 15, 22, 70, 136, 178
- Nedim Cankat (Dr.) 116, 117, 119
- Neyzen Tevfik 118, 134, 142, 224
- Normal Hat 39
- Nu D 102, 105, 106, 108
- Nu. D.36 51, 52, 53, 201
- Nu D.38 51, 105, 106, 108
- Nuri Demirağ Birçok yerde
- Nuri Demirağ Uçak Fabrikası 24
- Nuri Paşa 131
- Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi 29
- Osmanlılık Düşüncesi 31
- Ömer İnönü 96, 97, 98, 199
- Panislamizm 37
- Pavlikanlar 58
- Petrol 37
- Rahmi Karahasanoğlu (Dr.) 138, 139
- Recep Peker 78
- Regie General Şirketi 76
- Reha Oğuz Türkkan 131, 161
- Rıza Nur 50
- Rıza Tefvik 118, 134
- Rüzgârlı Matbaa 133
- Samsun - Sivas 17, 34, 70, 71, 76, 77, 119
- San Fransisko Konferansı 148
- Selâhattin Alan 25, 46, 51, 52, 53, 90, 105, 106, 107, 110, 111, 184, 197, 202
- Sigara Kâğıdı 17, 19, 65, 69, 70, 71, 149
- Simeryol Şirketi 80
- Sivas Çimento 76
- Sivas-Divriği 63, 84
- Sivas-Erzurum 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 119, 124, 127, 137, 164, 181, 182, 195
- Sultan Abdülhamid 63
- Sultan IV. Murat 39, 40
- Şekerci Muhiddin Hacı Bekir 32
- Şirket-i Hayriye 34
- Şose Yol 34
- Şükrü Koçak 49, 92, 107
- Şükrü Saraçoğlu 150
- Taşkömürü 37

- Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) 49
Tefecilik 60
Tercüman Gazetesi 130, 132, 133
Tez Kalkınma 129
Tomtaş 24, 40, 49, 50
TOMTAŞ 21, 49
Türk Hava Kuvvetleri 40, 45
Türk Kuşu 21, 44, 96, 209
Türk Tasarımı 44, 90, 108, 110, 184
Türk Tayyare Cemiyeti 21, 42
Türk Zaferi 9, 65, 69, 71
Ulukışla - Boğazköy İltisak Hattı 77, 87
Vatan gazetesi 153
Vecihî-14 47
Vecihî Hürkuş 9, 24, 42, 46, 51, 92, 224
Vecihî K-6 46
Veli Paşa 59
Wilbur Wright Kardeşler 40
Yabancı Şirketler 182
Yahya Kemal 134
Yeşilköy Gök Lisesi 18, 20, 89, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 107, 116, 138, 141, 170, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 208, 212
Yılmazlar 111
Ziraat Bankası 60, 61, 64, 74, 175, 217
Ziya Şakir (Soko) 15, 22, 61, 64